1971. – 256 с.

Hrabec: Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 261 s.

Stieber: Stieber Z. Toponomastyka łemkowszczyzny. Część II. Nazwy terenowe. – Łódź, 1949. – 114 s.

Natalya Lisnyak. Microtoponyms of Lemkivshchyna.

The classification of the microtoponyms of lemky, which is based on the detailed analysis of the semantics of their formative stem, has been provided. Appellative and onym lexis that is found in the microtoponimic stems has been described.

Key words: *appellative, microtoponym, oykonym.*

Ніна СВИСТУН (Тернопіль) ***© 2009***

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕН В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ З ЛЕМКІВЩИНИ

У статті розглядаються особові імена, що функціонують в українських народних піснях з Лемківщини, їх специфіка та особливості використання.

Ключові слова: *антропонім, варіанти та інваріанти імен, лемківська народна пісня, онім, особове ім'я.*

Власні імена кожного народу, який має уже сформовану складну систему ідентифікації особи, – це найстаріша антропонімійна категорія, що пройшла складний шлях еволюції. Духовна культура лемків як одного із периферійних говорів, що через певні історичні умови вже перестав існувати як єдине компактне ціле, знаходила своє відображення у різних аспектах досліджень відомих науковців.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб виявити і проаналізувати імена, використані у лемківських піснях. Джерелом дослідження стали українські народні пісні з Лемківщини. Лемківська пісенність є досить своєрідною в багатому суцвітті української народної творчості. Вона лаконічна у виразах, винахідлива у формі і служить багатим джерелом для антропонімійних досліджень.

Власне ім'я розглядається переважно як мовне явище в аспекті його лінгвістичного та історичного розвитку. Ім'я – це знак, на основі якого індивідуалізується та ідентифікується особа.

В енциклопедії „Українська мова" подається таке трактування: „Ім'я особове – вид антропоніма; надається людині при народженні, в рідкісних випадках його обирає сама доросла людина при зміні імені. Ім'я особове має функцію індивідуалізації, тобто називає (ідентифікує) одиничний, єдиний, неповторний факт дійсності, в даному разі – людину. Будь-яке ім'я фактично може позначати не одну людину (повторюваність імен пов'язана з певною обмеженістю їхньої кількості). Індивідуалізаційну функцію воно виконує лише в конкретному випадку [Українська мова: 203].

У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови" подано такі значення лексеми **„ім'я"**:

1) особиста назва людини, що дається їй після народження;

2) те саме, що назва (називання речі своїми іменами);

3) те саме, що слава (репутація): *Не псувати доброго імені.* [ВТССУМ: 397].

Нас цікавить перша позиція, оскільки предметом наукових досліджень ми вибрали особові імена людей.

Проаналізовані нами тексти дають можливість побачити особливості та специфіку використання імен у лемківських піснях.

Характерною особливістю власного особового імені є те, що воно часто змінює свою структуру, тобто виступає у різних варіантах. При цьому варіант від варіанта відрізняється структурою (фонетичною, морфемною, морфологічною), територією і часом вживання, емоційним забарвленням, сферою функціонування [Панцьо 1995: 69].

В українській антропонімній традиції кожна людина має лише одне ім'я, яке являє собою інваріант (основне ім'я, його офіційна (документальна) форма, що реалізується в кількох варіантах. Власні особові імена, як відомо, утворюють стійкий пласт одиниць, відомих загалом всьому народу, і входять до найбільш активної лексики загальнонаціональної мови. Вони є важливим елементом у лексичному складі сучасної української мови, адже вони, як зазначає А.П.Коваль, – „часточка історії кожного народу. У них відображаються вірування, художня творчість народу, його історичні, господарські і культурні зв'язки" [Коваль: 6].

Відомо, що в процесі історичного розвитку змінюється суспільно-економічний, політичний стан, що накладає певний відбиток і на антропонімію, зокрема на власні імена. Одні власні імена можуть з'являтися, інші – зникати, в одних може збільшуватися коло вживання, в інших – звужуватися, може змінюватися і соціальний аспект вживання власних імен. „Такі явища, – зазначає М.Л.Худаш, – є звичайними атрибутами еволюції даної ділянки мовної дійсності і до якихось кардинальних зрушень у системі власних імен не приводять, а становлять важливий предмет наукового зацікавлення" [Худаш: 150].

Поціновувачем і дослідником ономастики, яку він іменував назвознавством, був також Володимир Гнатюк. Відомо, що він сам збирав власні імена і закликав інших збирати їх. Як фольклорист, дослідник враховує наукову цінність власних назв у піснях. У народних оповіданнях про опришків, записаних В.Гнатюком, крім різнобарвного розмаїття фольклорного лексичного матеріалу, представлений цінний антропонімний матеріал: власні особові назви ватажків опришків та жителів гірських сіл. Ідеї Володимира Гнатюка мали значний вплив на діяльність усіх наступних збирачів та дослідників української антропонімії та топонімії [Панцьо: 91].

Звернемо увагу, що імена, засвідчені у народних піснях з Лемківщини, проявляються більше не в офіційних формах, а в певних виявах (варіантах). Значною в кількісному плані варіантністю в обстежених піснях відзначаються імена *Іван, Ганна, Уляна*.

Особові імена мають велику кількість варіантів, створюючи так звані антропонімічні ряди або антропонімічні гнізда. Пор.: гніздо імені *Ганна*: *Ганця, Ганічка, Ганичка, Анничка, Гануся, Ганусенька*. Часто усі варіанти імен зафіксовані в одній пісні:

Ой, до Львова доріженька,
Йшла по ній ***Ганнусенька****…*
Вставай, ***Ганцю****, вставай, мила, бо юж на тя волают [УНПЛ: 124].*

Всередині цих рядів, що налічують, як правило, більше десятка, а іноді й більше сотні членів, виділяються дві основні форми. Їх називають по-різному: офіційною та неофіційною формою імені (О.В.Суперанська), офіційним та побутовим найменуванням (В.О.Никонов), повним іменем та напівіменем (Г.Я.Сіміна). Розрізняють також варіанти документальні та побутові, або ширше – писемно-книжні й усно-розмовні. Л.О.Белей, досліджуючи мовні засоби української літературно-художньої антропонімії, ділить імена на нормативні типу *Остап, Соломія* та „промовисті" або „оказіональні", котрі виникають внаслідок штучного утворення або запозичення чи створені творчою уявою письменника [Белей: 23-24].

Проте ця форма повинна одночасно бути відома носіям та активно функціонувати на території, що досліджується.

У процесі освоєння давніх запозичень виникли українські загальнонаціональні варіанти офіційних імен, які відображають взаємодію літературної та усно-розмовної (говіркової) традицій в розвитку української мови. Такі варіанти збагатили український іменни́к, його структуру і склад.

Церковно-християнські імена, які фіксувалися у Святцях, мали відповідну канонічну форму, часто важку для вимови, непристосовану до рідної мови. Протягом тривалого часу наші предки спрощували їх, використовуючи ті словотворчі засоби, які були властиві їхній мові. Імена зазнавали фонетичного спрощення, словотвірних і морфологічних змін: вони ускладнювалися суфіксами. Суфіксація є одним із способів деривації іменних варіантів. При цьому важливу роль відіграє мовна взаємодія. Саме тому власне на антропонімійному рівні можна говорити про взаємодію мов етнічних груп. П.П.Чучка зазначає, що різноманітні утворення від одного і того ж імені містять національні особливості, які ще не встигли стертися [Чучка: 24]. Власне, етнографічною особливістю лемків можна вважати вживання таких варіантів імені *Іван*: *Ваньо,*

Ванцьо, Ваньцьо, Ванюдьо, Ванюсьо, Ванчик, Янчик, Янко; імені *Марія – Марися, Марисенька, Марись*. Пор.:

Помеже столики червени ґудзіки,
*Запрігай, **Ванюсю**, до воза коники.*
Як же мам запрігац, кой ся попутали…
*Не плач, **Марисю**, не плач, не бере тя смаркач,*
*Бере тя особа, **Ваньова** подоба.*[УНПЛ:88]

Першопричиною появи варіантів імен в українській мові було те, що канонізована форма, зафіксована у Святцях, не відповідала духові української мови, тому в живомовній народній стихії канонізовані форми імен зазнавали адаптації, пристосування до звукової і словотворчої системи рідної мови [Керста: 7].

Основу пісенного антропонімікону становлять особові назви, що з'явилися в українському фольклорному антропоніміконі завдяки специфіці іменного репертуару південно-західних діалектів, насамперед галицько-буковинських та карпатських говорів і переважно в адаптованих варіантах. Так, найбільш уживаними серед чоловічих у лемківських піснях є імена *Ян, Іван,* серед жіночих – церковно-християнське *Ганна* (зі своїм набором демінутивних варіантів *Яничко, Яничку, Іванцю, Ванічку, Ванцю* (вокативи); *Ганичка*. У більшості аналізованих пісень особові імена вжито у формі кличного відмінка з обов'язковою наявністю зменшувально-пестливого суфікса. Напр.:

*Де ти їдеш, **Яничку, Яничку,***
На тім сивім коничку, коничку?.. [УНПЛ: 20]
*Чом же зо мном не танцюєш, фалечний **Іванцю**?* [УНПЛ: 25]
*А што би я, **Ванічку**, без краси робила?* [УНПЛ: 170]

Найбільш чисельну групу становлять імена, вжиті у різних відмінках, зі зменшувально-пестливими суфіксами *-к-; -оньк-, -чик-, -ичк-, -ичок-*. Серед них виразно простежується ім'я *Ян* як в інваріанті, так і варіантах:

*О святім **Яні**... я дяку мам* [УНПЛ: 229].
*Ой сіяла **Ганичка** лободу,*
*Посилала **Яничка** по воду...* [УНПЛ: 21]
Не пий, Янку, не пий воду,
Вода піде ті на шкоду [УНПЛ: 188]
*Ой на **Яна**, на **Яконька***
Не палена робітонька...
Як святий Ян приїхавши,
Робітоньку розпалявши... [УНПЛ: 27]
*Сама на мя заволала: Под же, **Янчик**, небоже!* [УНПЛ: 136].
*Оре **Ясьо**, оре...* [УНПЛ: 369]

Варіативною продуктивністю відзначається уже згадуване ім'я *Іван: Ваньо, Ванчик, Ванцьо: А лем **Ваньо** мя любит* [УНПЛ: 132], *не ход до нас, не ход, **Ванцю** кучерявий* [УНПЛ: 130].

У текстах аналізованих пісень загалом трапилися такі імена у демінутивних варіантах: *Василько*, *Ганця, Євця*, *Марися*, *Петрусь,* напр.: *Г' **Васильковім** дворі проквитат туліпан* [УНПЛ: 42]; ***Ганцьо**, не дримай, дверка отворяй!* [УНПЛ: 37]; *А в Барана гарний **Петрусь**, А в Пелеха красна **Євця**...* [УНПЛ: 28]; *В нашой **Марисі** трої молодці...* [УНПЛ: 31].

Варіанти *Марися*, *Ясьо* зазвичай сприймаються як сполонізовані, тобто простежуються етнічні контакти з представниками інших народностей. У цьому випадку злокалізованість імен та їх варіантів говорить про наявність іменних ареалів, показує особливості фольклорної онімії.

Деякі імена в піснях вжито в офіційній (документальній) формі, тобто подано як інваріанти: *Адам*, *Василь*, *Єва*, *Марія*, *Олена*, *Петро*.

***Василь** ся виберат, як дакий капітан* [УНПЛ: 42]
*...А з білої лелії дами **Панєнці Мариї**...* [УНПЛ: 29].

Часто оніми у лемківських піснях використовуються як символи. Так, імена *Адам* і *Єва* трактуємо як символи чоловічого і жіночого начала, відданості та вірності в любові: *Ти мій **Адам**, з тобою рай!... Ти моя **Єва**, з тобою рай!* [УНПЛ: 259]; негативного ставлення до чоловіка: ***Яничко**-пес до кута влєз* [УНПЛ: 367]. Загалом, якщо зміст пісні має негативну конотацію, то вживається повна форма імені:

Не старайся, млода, же не знаш хліб печи,

*Напече ти **Петро**, даст помеже плечи* [УНПЛ: 31].

Словотвірна активність імен простежується насамперед у творенні варіантів, у яких вони постають у піснях.

*До **Улюсі** одразу, одразу...* [УНПЛ: 182].

Цікавими є різні модифікації цього імені, які знаходимо в пісні „Як я служив во дворі": *Ульчина, Улюся, Ульця, Ульцюся, Улюсь,* напр.: *Полюбив я дівчину – семилітню **Ульчину**...* [УНПЛ: 182]; *Твоя **Ульця** юж в гробі* [УНПЛ: 182]; *Я, **Ульцюсьо**, ку тобі, ку тобі* [УНПЛ: 182]; ***Улюсь** моя, зостан зас!* [УНПЛ: 182].

У різних модифікаціях проявляється і уже згадуване нами ім'я *Ганна*: *Ганичка*, *Ганця*, *Ганцьо* (вокатив): *Ой **Ганцьо**, **Ганцьо**, **Ганичко**, де лес поділа пантличку?* [УНПЛ: 173]; *З **Ганичком** идут на воду* [УНПЛ: 170].

Антропонім *Аким* уживається як розмовний варіант офіційного імені *Яким: Прийшов **Аким** до **Марисі**, люде не виділи...* [УНПЛ: 199], а також як демінутивний варіант зі зменшувально-пестливим суфіксом *-оньк-: А юж ведут **Акимонька** в железнім окутю* [УНПЛ: 199].

Офіційне *Теодора* реалізується у варіантах *Дорця*, *Доруся*. Напр.:

А гнали гурале овце, овце,
*Купили кожушок **Дорце**, **Дорце**.*
*А наша **Доруся** шепче, шепче,*
Же она кожушок не куе, не куе. [УНПЛ: 362].

Отже, розгляд імен, засвідчених у лемківських піснях [УНПЛ] дозволяє стверджувати, що їх асортимент не відзначається великою різноманітністю. У піснях маємо наявність одних і тих же імен у різних модифікаціях, серед яких найбільшою частотою вживання вирізняються *Ян*, *Іван*, *Ганна*, *Марися* (у різних варіантах). Часте вживання типових імен у мові сприяє їх глибокому проникненню в мову, її органічну тканину, систему. Трапляється, що в одній і тій же пісні функціонує до двох-трьох імен одночасно.

Типові імена входять в активний словниковий запас, інші – в пасивний. Якщо ім'я типове, то воно повторюється як індивідуальна характеристика. Вживання індивідуального слова для найменування об'єкта – це ономастична індивідуалізація [Суперанская:350].

ЛІТЕРАТУРА

Белей: Белей Л.О. Як „промовляють" імена літературних персонажів: про мовні засоби української літературно-художньої антропонімії // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С.23-24.

ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол.ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун", 2001. – 1440с.

Керста: Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі найменування. – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.

Коваль: Коваль А.П. Життя і пригоди імен давніх і нових, славетних і скромних, відомих і забутих. – К.: Вища школа, 1988. – 238с.

Панцьо 1995: Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. – Тернопіль: Вид-во „Тернопіль", 1995. – 128с.

Панцьо 1991: Панцьо С.Є. Функціонування власних особових назв у коломийках (на матеріалі фольклорних назв, записаних В.Гнатюком) // Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури: Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченій 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка (Тернопіль, 29 травня – 1 червня). – Тернопіль, 1991. – С.268-270.

Суперанская: Суперанская О.В. Ономастические универсалии // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С.345-357.

Українська мова: Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – 752с.

Худаш: Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Чучка: Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття / Вступ та імена: конспект лекцій. – Ужгород: Видавництво УДУ, 1970 – 104с.

Умовні скорочення

УНПЛ – Українські народні пісні з Лемківщини / Зібрав О.Гижа / за ред. С.Грици. – К.: Музична Україна, 1972. – 397с.

Nina Svystun. Peculiarities of the functioning of personal names in Ukrainian folk songs.

Personal names, used in Ukrainian folk songs from lemky, their peculiarities and use are described in the article.

Key words: *anthroponym, variant and invariant of name, lemko folk song, onym, personal name.*

Наталія ШУЛЬСЬКА (Луцьк) ***© 2009***

ЛЕМКІВСЬКІ ВІДАПЕЛЯТИВНІ ПРІЗВИЩА, СПІВВІДНОСНІ ІЗ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИМИ ПРІЗВИСЬКАМИ

У статті проаналізовані лемківські відапелятивні прізвища, співвідносні із західнополіськими прізвиськоми. Простежено діалектний аспект онімних одиниць. Для системної характеристики прізвищ лемків і вуличних назв поліщуків виділено десять лексико-тематичних груп.

Ключові слова: *прізвище, прізвисько, лексико-тематична група.*

Сучасна антропонімна система мови репрезентована офіційними онімами (прізвищами, іменами, патронімами) з одного боку та неофіційними (прізвиськоми, варіантами імен) – з іншого. У говірковому мовленні функціонують переважно неофіційні назви – прізвиська або вуличні найменування та варіанти імен. Фіксуючи діалектний матеріал, важливо акцентувати і на власних назвах. Всі антропонімні одиниці взаємопов'язані та взаємопроникні. Особливо це стосується прізвищ і прізвисько, які протиставлені на рівні "офіційне ім'я" – "неофіційне ім'я". Ці антропоніми генетично споріднені, що видно з ланцюга історичної номінації особи "прізвисько – прізвище – ім'я – прізвисько" [Коваль: 158].

У процесі становлення багатьох прізвищ важливу роль відіграли відпрізвищеві назви, співвідносні з прізвиськоми, які мотивовані зовнішніми і внутрішніми особливостями денотатів, подібністю, родом занять, етнічною приналежністю тощо.

У статті аналізуємо лемківські відапелятивні прізвища, співвідносні із західнополіськими прізвиськоми. Матеріал роботи склали лемківські прізвища, наведені С. Панцьо у монографії "Антропонімія Лемківщини" (Тернопіль, 1995 – цитуючи прізвища, у круглих дужках указуємо сторінку), а також західнополіські прізвиська, зібрані автором. Частину вуличних назв жителів Західного Полісся взято із картотеки Ономастико-діалектологічної лабораторії Волинського національного університету імені Лесі Українки., що вміщені у першому томі "Словника прізвисько північно-західної України" (Луцьк, 2009).

У зазначеній монографії С. Панцьо досліджує власні найменування українського населення, яке проживало до кінця XVIII і початку XIX ст. на території Галицької Лемківщини [Панцьо 1995: 3]

Спостереження показують, що в основі багатьох лемківських відапелятивних прізвищ і західнополіських прізвисько покладені однакові лексеми. Очевидно, це мотивовано тим, що твірною базою таких прізвищ у певний час послужили неофіційні індивідуальні чи родові найменування. С. Панцьо зауважує, що "кожна лексема, яка в XIX ст. функціонувала у лемків як прізвище, раніше (у допрізвищевий період) протягом свого часу виконувала роль прізвиська [Панцьо 1995: 25]". "Прізвища типу ***Дуб***, ***Гуня***, ***Галушка***, ***Копито*** спочатку були прізвиськоми, оскільки твірні апелятиви первісно могли позначати людину, хоч тільки метафорично. Проте встановити метафоричне значення кожної з таких основ не завжди вдається. Так, наприклад,